

Pulover za psa in muf iz petelina: odnos med človekom in živaljo v sodobni bolgarski in makedonski poeziji

Namita Subiotta

Prispevek nakaže izhodišča za obravnavo tematizacije odnosa med človekom in živaljo v pesmi Pulover za psa bolgarskega pesnika Dimitra Kenarova in pesmi v prozi Petelin makedonske pesnice Liljane Dirjan¹ v luči ekokritike ter predstavi nekaj namigov za njune ustvarjalne intermedialne prenose.

Izhodišče za analizo pesmi *Pulover za psa* bolgarskega pesnika Dimitra Kenarova in pesmi v prozi *Petelin* makedonske pesnice Liljane Dirjan, ki želi osvetliti predvsem ubeseditev odnosa med človekom in živaljo, je ekokritički pogled. Ekokritika (ki je kot posebna smer literarne vede nastala na ozadju modernih ekoloških gibanj, metodološko in terminološko pa se navezuje na različne discipline, najbolj na ekologijo) preučuje različne koncepte in reprezentacije narave, odnose med človekom in naravo oziroma okoljem, vrednostne predstave o naravi in njene kulturne funkcije, je kritična do antropocentrizma in privilegijev človekove dominantnosti ter si prizadeva za ekocentrično mišljenje in neantropocentrične upodobitve (Čeh Steger 2015: 43–44). Ekokritika si zastavlja vrsto vprašanj (prim. Glotfelty 1969 v Čeh Steger 2015: 68–69), od katerih sem izbrala tri, ki jih bom uporabila pri analizi izbranih pesmi:

- Kako je v literarnem delu reprezentirana narava/okolje?
- Kakšno je v literarnem delu razmerje med kulturo in naravo?
- Kolikšna je jezikovna kreativnost pri literarni upodobitvi okolja?

Osredotočila se bom na reprezentacije oziroma upodobitve živali, na (idejno in jezikovno) ubeseditev odnosa med človekom in živaljo ter na (ne)problematiziranje tega odnosa.

1 Obe besedili sta v izvorniku in v slovenskem prevodu objavljena v antologiji *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*, ki je prosto dostopna na naslovih: <<https://doi.org/10.4312/9789612971236>> in <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.

Bič in pulover za psa

Dimitar Kenarov (Sofija, 1981) je novinar, literarni kritik, prevajalec in pesnik. Objavil je pesniški zbirki *Potovanje do kuhinje* (Пътуване към кухнята, 2001) in *Apokrifne živali* (Апокрифни животни, 2010). Ob izidu druge zbirke je Kenarov v intervjuju za e-portal akademika.bg (Kenarov 2010: splet) pojasnil, da je tak naslov izbral zato, ker je želel v knjigi predstaviti drugačen pogled na živali, in sicer skrit, prepovedan, netradicionalen, neobičajen. Navdahnila ga je knjiga *Odprto. Človek in žival* Giorgia Agambena o povezavi med človekom in živaljo, ki se začneja z analizo apokrifnih apokaliptičnih judovskih besedil, v katerih so svetniki upodobljeni z živalskimi glavami. Avtor pravi, da živali vedno določajo človeka in človeško in da ljudje ne moremo obstajati brez živali: dobesedno in metaforično. Kenarov ugotavlja, da ljudje pripisujejo živalim svoje najhujše lastnosti, njegov cilj pa je bil obrniti smer ter pregnati mitološke in osebne demone iz živali nazaj v ljudi, živali pa humanizirati, jim dati dušo. Želel je pokazati, da so živali čuteča bitja in da se njihova čustva ne razlikujejo od človeških. Meni, da je eden največjih grehov človeštva pomanjkanje domišljije, nezmožnost ali nepripravljenost videti skozi oči drugega. Pomanjkanje takšne domišljije vodi v veliko krutost, ne le do drugačnih ljudi, temveč tudi do drugih živalskih vrst. Njegov glavni namen pri pisanju te knjige je bil izstopiti iz sebe in pogledati na svet z drugačnimi očmi. Kenarov je dobiček od prodane knjige daroval sofjskemu živalskemu vrtu, ker je želel pokazati, da knjiga ni le estetski izdelek, ampak da se da z njo prispevati k boljši družbi. Razveselila ga je novica, da je direktor živalskega vrta z denarjem od njegove knjige kupil nove gugalnice za opice, kar je komentiral takole: zdaj se opice zibljejo na pesmih. Kenarov je tudi vegetarijanec in meni, da imajo živali čustva, ki se ne razlikujejo od človeških. V antologiji *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji* so objavljene tri njegove pesmi: *Bober (Castor fiber)*, *Konj svetega Dimitrija* in *Pulover za psa*.

Pulover za psa²

Že tisočletja nam vdano sledijo
od jame do jame, od hiše do hiše
in nas gledajo, kako se zavijamo v kožuhe,
odrte z njihovih bratrancev – volkov,
ali v volno ovac, za katere skrbijo,

2 Prev. Namita Subiotto.

ali v dragi brokat in svilo;
 gledajo, kako mi, njihovi brezdlaki gospodarji,
 v trgovinah kupujemo šik šale,
 potem pa jih z bičem in psovkami gonimo,
 da vlečejo sani na Severni pol.
 Nikoli se niso pritožili,
 še takrat ne, ko je mraz dobil njihovo ime.

Zato vsa čast starkam iz moje četrti,
 ki so spletle puloverje za svoje pudlje,
 osamljene ženske, ki najbrž nimajo vnukov
 ali pa imajo morda višek volne.
 Svet niti ni tako krut, si mislim,
 če se še vedno najde ljubeči, ki obleče.
 Zadekani ljubljenci kot vroči grelci
 pogrejejo vsako drevo in korenino
 in zimski veter jim ne pride več do živega
 in kdor jih poboža, se opeče.

Pesem *Pulover za psa* je zgrajena iz dveh kitic in v obeh je zelo nazorno tematiziran odnos med ljudmi in psi. V prvi kitici psi niso imenovani s samostalnikom *pes*, temveč so upodobljeni pretežno z glagoli: vdano sledijo ljudem, skrbijo za ovce, vlečejo sani, gledajo človeško krutost in se ne pritožujejo. Pesnik kar dvakrat uporabi glagol *gledati*, *oni* (psi) torej gledajo *nas* (ljudi), s čimer nagovarja bralca, naj tudi on pogleda na svet in nase z druge perspektive, skozi oči izkoriščane živali, psa. Tudi ljudje v pesmi niso imenovani s samostalnikom *ljudje*, temveč z zaimkom *mi*, in tudi njih (razen v besedni zvezi *njihovi brezdlaki gospodarji*) portretirajo predvsem dejanja: zavijajo se v kožuhe, odrte z njihovih bratrancev, v volno ovac, brokat in svilo, dvolično kupujejo šik šale, nato pa z bičem in psovkami gonijo vdane živali. Pesnikova kritika človekovega diskriminatornega odnosa do živali je v prvi kitici očitna: človek si neusmiljeno prisvaja naravo in izkorišča živali (volka, ovco, sviloprejko) za svoje udobje, vdanega sledilca in pomočnika (psa) pa pretepa in zmerja. Človekov zaničevalni odnos do psa se zrcali tudi v jeziku: na primer *psovka*, *pasji mraz*. Zaznamovana se zdi tudi izbira prve osebe množine, saj je s tem kritična ost uperjena v vse nas, tudi bralce: vsi *mi* (ljudje) smo nasilni in izkoriščevalski do živali/narave/okolja.

V drugi kitici pa (avtorski) lirski subjekt izreka pohvalo starkam iz svoje mestne četrti, ki (edine) do psov niso krute, temveč ljubeče, saj psov ne

gonijo z bičem, temveč jih oblačijo v puloverje, da jih pozimi ne bi zeblo. A ne morem se izogniti misli, da to kitico, posebej verza »Svet niti ni tako krut, si mislim, / če se še vedno najde ljubeči, ki obleče«, prežema blag sarkazem, da avtor v pesmi pravzaprav sopostavi skrajnosti človekovega odnosa do psa: od pragmatičnega nasilja (z bičem jih gonimo, da vlečejo sani na Severni pol) do sentimentalne pokroviteljske nežnosti (starke pletejo puloverje svojim ljubljencem, da jim zimski veter ne bo prišel do živega).

Ekokritika je kritična do antropocentrizma, na podlagi katerega človek z vrha hierarhične lestvice presoja in odloča o nečloveških organizmih ter jih potiska v položaj Drugega (Čeh Steger 2015: 204). Tomaž Grušovnik (2011: 52 v Čeh Steger 2015: 53, 56) pa opozarja, da je ob trdi obliki antropocentrizma, ki razume naravo kot rezervoar naravnih virov, ki si jih človek prilasča, za naravo škodljiv tudi mehki antropocentrizem, kjer si človek prav tako prisvaja naravo, vendar prefinjeno, pod pretvezo ljubezni do nje, vanjo projicira svoje želje in izniči razlike med seboj in naravo, kar lahko povzroči motnje naravnega cikla v življenju živali. Mehki antropocentrizem se skriva tudi za ljubeznivim in naklonjenim odnosom do živali; ko se obnašamo do živali kot do otroka, gre namreč za zakrito obliko dominantnega odnosa do živali. Grušovnik zagovarja moralno senzibilnost in sosedski odnos človeka do narave, kar pomeni, da se naravi približamo, vendar spoštujemo njeno drugačnost in drugost ter je ne priličimo sebi. Ali je v pesmi *Pulover za psa* opazen tudi kritičen pogled do gest stark, ki oblačijo svoje pudlje, ali podoba *zadekanih ljubljencev*, ki spominjajo na *vročje grelce*, deluje bizarno, nenaravno?

Predlogi za naloge pri delu z besedilom:

1. V *Slovarju južnoslovanske mitologije* (Речник на јужнословенска митологија) je navedeno, da pes šteje za »nečisto« žival, obenem pa tudi za zvestega človekovega prijatelja (Стојковска 2004: 196). Preverite in komentirajte pomene besed *pes* in *pasji* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Katere lastnosti psa pa je ubesedil pesnik v pesmi *Pulover za psa* in na kak način?
2. Preoblikujte pesem tako, da bo njena vsebina predstavljena skozi oči a) človeku vdanega ali pa b) do človekovega vedenja kritičnega psa. Primerjajte obe različici, nato ju primerjajte še s pesmijo *Pulover za psa*.
3. Prenesite vsebino in sporočilo pesmi v strip.
4. Ustvarite fotografijo ali meme, ki bo odražal *sosedski odnos* med človekom in psom. (Sosedski odnos pomeni, da se naravi približamo, vendar spoštujemo njeno drugačnost in je ne priličimo sebi.)

Muf in broška iz petelina

Liljana Dirjan (Skopje, 1953–2017) je bila urednica, pesnica in prozaistka, ukvarjala pa se je tudi s slikanjem na svilo. Objavila je pesniške zbirke: *Naravni pojav* (*Природна појава*, 1981), *Živa teža* (*Жива мера*, 1985), *Težka svila* (*Тешка свила*, 1997) in *Zasebni svetovi* (*Приватни светови*, 2007). Vlada Urošević (Урошевиќ 1981: 85, 86) je že v spremni besedi k njeni prvi zbirki izrisal najpomembnejši značilnosti njene poezije, ki jima je ostala zvesta v celotnem opusu: depoetizacija na estetski ravni (njeno pisavo je označil kot namerno grobo, golo, nemilozvočno in disharmonično, takšno, ki ne želi biti všečna) in nekonformizem na etični ravni (avtorica želi pripadati svojemu času in se razlikovati od uveljavljenih estetskih parametrov). Urošević v njeni poeziji prepozna tudi nekakšno novo emotivnost in trdi, da skopost v ubesedovanju čustev pri tej pesnici ne pomeni tudi skoposti v čustvovanju, saj v njeni poeziji prepoznamo obilico čutnih senzacij, razpoloženj, čustvenih stanj in razmerij do sveta, ki pa nikoli niso izražena neposredno, pač pa prek svežih in izvernih podob, povezovanja oddaljenih sorodnosti, bleščečih rezov asociacij in pesniške sintakse, ki se izogiba stereotipom. Lidija Kapuševska Drakulevska (Капушевска-Дракулевска 2014: 410) ugotavlja, da je za poezijo L. Dirjan značilna poetizacija navidezno banalne vsakdanjosti, ki v sebi skriva tisoče pasti, dilem in neimenljivega.

L. Dirjan v intervjujih ni problematizirala človekovega odnosa do živali in se tudi v svoji poeziji ni posebej posvečala upovedovanju odnosa med človekom in živaljo, pa vendar v njenem motivno-tematsko raznolikem opusu najdemo tudi besedila, v katerih lahko prepoznamo posebno senzibilnost, s katero lirski subjekt zaznava živali in naravo nasploh. Ena takih je pesem v prozi z naslovom *Petelin* iz njene zadnje zbirke *Zasebni svetovi*. Petko Dabeski (Дабески 2013: 314) je v spremni besedi *Antologije makedonske pesmi v prozi* (*Антологија на македонската песна во проза*)³ zapisal, da so v tej njeni zbirki detajli običajnih dogodkov v nekem zasebnem svetu preoblikovani v visoko, nesentimentalno pesniško umetnost, Elizabeta Šeleva (Шелева 2018: 88, 90) pa ugotavlja, da se pesnica v zbirki loteva rehabilitacije malih, zasebnih svetov, ki predstavljajo mikrokozmose dogodkov, doživetij, čustev, refleksij, vibracij poltene vzdraženosti, utripov kljubovanja, in to tako, da anekdotično v njenih zapisih postane do srži fundamentalno, brez odvečnih detajlov in patetičnih atributov: anekdotično »golo« pri tej

3 Dabeski v svoji antologiji (Дабески 2013: 299) pesem v prozi definira kot »lirsko stvaritev s proznim zapisom, v kateri je zvrstna dimenzija verza zamenjana s proznim diskurzom«.

pesnici postane manifest življenjske magije, magije običajnega, pa tudi magije tragičnega.

Večino navedenih ugotovitev prepoznamo tudi v besedilu *Petelin*. Tudi tu so čustva, ki jih pri lirskem subjektu vzbudi dogodek iz navidezno banalne vsakdanjosti zasebnega sveta (ko se neke zimske sobote odpravi na tržnico po hrano), ubesedena dokaj skopo. Čutne senzacije, razpoloženja, čustvena stanja in razmerja do sveta (presunjenost zaradi trpke lepote trenutka, empatija, kljubovanje) niso izražena neposredno ali ustaljeno, nazorno, pač pa prek svežih in izvirnih podob, ki so pretežno vizualne in brez komentarja, prek povezovanja oddaljenih sorodnosti (prodajalke – ženice so krizanteme, madeži na asfaltu; petelin se pretvori v muf na rokah ženice, nato v broško na prsih lirskega subjekta), bleščečih rezov asociacij (infuzija v bolnišnici in infuzija petelinove toplote v potoke modrih žilic na rokah ženice) in pesniške sintakse, ki se izogiba stereotipom (prozni zapis, kratke, skope, včasih eliptične povedi, premi govor z avtentičnimi dobesednimi navedki).

Petelin⁴

Sobota. Mraz. Tržnica je polna ljudi. Ob robu so parkirani avtomobili, med njimi pa so se kot madeži na asfaltu razprostrle zmrznjene čepeče ženice. Krizanteme, ki stiskajo čeljusti. Razlit hipermangan. Piskanje v prsih. Noč preživeta v bolnišnici. Infuzija. Zvok cokel nočne sestre. Sneži. Na črnem plašču bele snežinke.

Pred menoj je – on. S kljunom, spodvitim do srca. Gleda me z enim očesom. Naokrog oranžno-rdeč sončni zahod. Šal pejzaža okoli vratu. Trese se. Čakam na tisti trenutek. Nakupujem vse mogoče. V časopisu krap, v vrečki nešplje, v kartonasti embalaži jajca. Vrnem se k njemu. Še vedno je v istih rokah. Ženica mu je zarila prste globoko pod peruti. Iz petelina si je naredila muf. Mimo mene gre. Kroži sem ter tja.

Vzemi ga, me prosi, edino njega še imam, ampak jaz bom to zimo odšla h Gospodu, nikogar ne bo, ki bi mu dal jesti, voda na dvorišču pa je zmrznjena. Poglej tega lepotca na mrazu, dušo, ki leta in budi.

Ženička je temnovijolična ovenela krizantema. Oprta na nič. On ji daje infuzijo v potoke modrih žilic na rokah.

Odvežem mu noge. To so zmrznjeni kriki ob ločitvi. Pritisnem si ga k prsim kot broško. Broška diha. Piska. Sopiha. Vsa tržnica naenkrat postane

4 Prev. Maja Kovač.

oranžno-rdeče-karamelno-cinober-bakreno-cimetasto-žafnanasta. Raztopljen prežgan sladkor.

V rokah nosim petelina. V snegu se svetlika plamenček. Obstanem pred nizkim oknom doma. Notri, za zamegljeno šipo, sta mož in otrok. Vstopim z živim ognjem. Mož mi pravi:

– Povsem se ti je zmešalo, ženska.

Sin se na tleh smeji.

V *Slovarju južnoslovanske mitologije* je petelin opisan kot demonsko bitje, pomočnik nočnih prikazni, saj jih s kikirikanjem opozarja, da prihaja sončna svetloba, ki je zanje uničujoča (Trojckovska 2004: 196). V eSSKJ je kot ekspresivni pomen samostalnika petelin navedeno: *kdor se hitro razburi, stepe*, glagola *peteliniti se* pa *ponašati se, postavljati se, delati se pogumnega, razburjati se*. V besedilu *Petelin* L. Dirjan je reprezentacija te živali povsem drugačna: pred (avtorskim) lirskim subjektom se pojavi nenadoma kot *on*; *s kljunom, spodvitim do srca*, in z enim očesom uprtim v lirski subjekt; petelin se ne postavlja, pač pa greje premraženo ženico, svojo lastnico, kot muf in ji daje infuzijo v potoke modrih žil, zanjo je *lepotec na mrazu, duša, ki leta in budi*; pri slovesu od nje pa ne kikirika, njegovi kriki so zamrznjeni, in tudi v rokah lirskega subjekta le sopiha in piska kot njegova prejšnja lastnica. Izvirna je tudi upodobitev barve petelina v trenutku, ko ga lirski subjekt pritisne na svoje prsi kot broško ter mu žival nekoliko zastre pogled, in s te perspektive se vsa tržnica obarva v odtenke njegovega perja. Zdi se, da prav v tej podobi lirsko razpoloženje doseže vrhunec, nato pa se z reakcijo moža in otroka rezko razblini v atmosfero prozaičnega.

Predlogi za naloge pri delu z besedilom:

1. Pesnica Liljana Dirjan je v intervjuju za revijo *Культурен живот* (Диржан, Капушевска-Дракулевска 2012) izjavila, da se je nekega jutra zbudila z mislijo, da imajo barve vonj, vonjave pa zvok in da je vse, kar nas obdaja, v nekakšnem medsebojnem odnosu dajanja in sprejemanja. Kako se imenuje pesniška figura, pri kateri gre za prepletanje zaznav različnih čutil? V besedilu *Petelin* poiščite povedi, v katerih se pojavijo zvoki in barve, in opazujte, kako se prepletajo. Katere barve in zvoki so povezani z upodobitvijo petelina? Izberite del besedila in ga poskusite preoblikovati v haiku.
2. Prenesite vsebino besedila *Petelin* v strip. Vključite tudi premi govor, ki ga lahko preoblikujete, na primer skrajšate. / Ustvarite likovno upodobitev ženice s petelinom v rokah, pri čemer poudarite barve, s katerimi

- ju je v besedilu literarno upodobila pesnica. / Ilustrirajte poljubni del besedila.
3. Ustvarite glasbo, ki bo odražala razpoloženja lirskega subjekta in atmosfero. V uglasbitev lahko vključite tudi stvarne zvoke iz okolja, ki jih prepoznate v besedilu.

V pesmi *Pulover za psa* se ekokritiški vidik branja na prvi pogled zdi enostavnejši, nemara celo bolj upravičen kot v pesmi v prozi *Petelin*, kjer kritika človekovega odnosa do narave/okolja ni tako očitna.⁵ Toda Hubert Zapf (2002 v Čeh Steger 2015: 94, 95, 99) ekološko funkcijo književnosti razširja na celotno književnost in poudarja, da književnost ustvarja kritično in kreativno energijo, razvija ekološko zavest v sistemu kulture ne le v vsebinskih, temveč tudi v estetskih procesih, ter da ima vlogo trajne in kreativne obnove jezika. Zapf je opredelil dve funkciji književnosti: kritično-subverzivno, ko opozarja na poenostavljene, enostranske podobe človeka in sveta, nastale na podlagi vsakokratnih družbenih sistemov moči in ideologij, ter afirmativno-regenerativno funkcijo, ko se odpira za pojave Drugega in prinaša ubeseditev kulturno izrinjenih vsebin, večpomenskost in dinamične upodobitve dogmatično otrdelih podob sveta in diskurzivne enopomenskosti, zaradi česar je književnost tudi prostor trajne, kreativne obnove jezika, zaznav in kulturne imaginacije.

V pesmi *Pulover za psa* Dimitra Kenarova zlahka prepoznamo kritično-subverzivno funkcijo, saj avtor z reprezentacijo psa kot bitja, do katerega se človek vede diskriminatorno, vendar v dveh skrajnostih: surovo in ljubeče, opozarja na poenostavljene, enostranske podobe človeka in sveta ter tovrsten odnos problematizira. V pesmi v prozi *Petelin* Liljane Dirjan pa je v ospredju afirmativno-regenerativna funkcija, saj pesnica z nizanjem izvernih vizualno razkošnih, a jezikovno strnjjenih podob človeka in petelina (in celotnega okolja), ubesedenih v kratkih, skopih, včasih eliptičnih povedih, ustvari posebno napetost, ki odraža razpoloženje lirskega subjekta in atmosfero, ter prevetri banalnost opisanega dogodka.

V antologijo *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji* je od makedonskih besedil uvrščena še pesem *Maček me pazi, žena me pazi* Igorja Isakovskega (1970–2014), v kateri prepoznamo simbiozo med človekom in živaljo, saj je žival reprezentirana kot človeku enakopravno bitje: (avtorski) lirski subjekt mačku *izrazi hvaležnost*, ker pazi nanj v vetrovni noči, medtem ko on piše pesem, in se (tudi telesno) primerja z njim, ko

5 Nakup na tržnici vključuje tudi krapa, zavitega v časopisni papir, kar ni posebej izpostavljeno ali problematizirano.

pravi, da je *trebušast in kosmat* kot maček, ki je njegov *tovariš*, maček pa v tej pesmi postane del *celote, iz treh narejene*: mož, žena in maček so namreč *popolnoma nesveta trojica*.

Vir

SUBIOTTO, Namita (ur.), 2023: *Človek živali in žival človeku v sodobni slovenski poeziji*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. <<https://doi.org/10.4312/9789612971236>> in <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.

Literatura

ČEH STEGER, Jožica, 2015: *Ekokritika in literarne upodobitve narave*. Maribor: Litera.

ESSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*-. <www.fran.si>.

GLOTFELTY, Cheryll, FROM, Harold (ur.), 1996: *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens: U of Georgia P.

GRUŠOVNIK, Tomaž, 2011: *Odenki zelene. Humanistične perspektive okoljske problematike*. Koper: Univerzitetna založba Annales.

ŠELEVA, Elizabeta, 2018: Osinjak – slast. Pjesnička divljina Liljane Dirjan. *ARS Časopis za književnost, kulturo i društvena pitanja* 3/15. 75–91.

ZAPF, Hubert, 2002: *Literatur als kulturelle Ökologie. Zur kulturellen Funktion imaginativer Texte an Beispielen des amerikanischen Romans*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

ДАБЕСКИ, Петко, 2013: Македонската песна во проза. *Антологија на македонската песна во проза*. Скопје: Антолог. 297–314.

ДИРЈАН, Лилјана, КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА, Лидија, 2012: Дијалог: прашања-разговори-одговори. *Културен живот* 3-4/2012. 40–53.

КАПУШЕВСКА-ДРАКУЛЕВСКА, Лидија, 2014: Една можна паралела: Марина Цветаева и Лилјана Дирјан. Максим Каранфиловски (ур.): *Руско-македонски јазични, литературни и културни врски, 5*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“. 409–418. <<https://eprints.ugd.edu.mk/9747/2/МАК-RUS%20ZBORNIK%20KOMPLET.pdf>>.

КЕНАРОВ, Димитър, 2010: Хората приписват най-ужасните си качества на животните (intervju). *Akademika.bg*, 14. 9. 2010. <<http://akademika.bg/2010/09/%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%8A%D1%80-%D0%BA%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2-%D1%85%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B2%D0%B0%D1%82-%D0%BD%D0%B0%D0%B9/>>>.

Стојковска, Гордана, 2004: *Речник на јужнословенска митологија*. Скопје: Три.

Урошевиќ, Влада, 1981: Природна појава. Лилјана Дирјан: *Природна појава*. Скопје: Мисла. 85–86.